

INDLEDNING: AT VÆRE MENNESKE I EN KOMPLEKS VERDEN

*Udfordringer til vores forståelse af del og helhed*Jan Tønnesvang¹ og Klaus B. Bærentsen²

Det er efterhånden en ikke helt ny observation, at vi som mennesker bliver udfordret på forskellig vis af den tiltagende kompleksitet i den eller de verdener, vi lever i. Vi udfordres forskelligt, men vi står alle over for at skulle forholde os til forøget bevægelse og dynamik i de sociale, kulturelle, teknologiske, økonomiske, videnskabelige og personlige livssfærer – alt imens der signaleres behov for opbremsning, nytænkning og nye veje fra et underdrejet klima og mennesker i ubalance.

Betinget af social og kulturel arv, uddannelsesmæssig og økonomisk baggrund, personlige konstitutioner og lokale konteksthorisonter opstår der forskelle i vores parathed til at håndtere det at være menneske i en kompleks verden. Nogle trives med det og er med til at sætte dagsordener for udvikling og styring, andre oplever sig hægtet af og kørt over af ting, de enten ikke forstår eller blot ikke kan se meningen med.

Fra politisk hold gennemfører man skole- og fremdriftsreformer ud fra en fiks idé om, at dette bedre ruster vores børn og unge til at være med i udviklingen frem for at blive hægtet af. De menneskelige aktiviteter skal effektiviseres og målrettes, så tid ikke spildes.

Samtidig dyrkes der i de offentlige systemer over en bred kam kontrol, kommunikation og branding for midler, der måske kunne have været brugt bedre på kerneydelser? Dette sker, mens dannelse og humanistisk tænkning sættes under pres i vores forsknings- og uddannelsessystemer, begrundet i såkaldte kvalitetsudvalgsvurderinger af, hvad fremtidens erhvervsliv har brug for. Vi skal fokusere på Excel-arks-duelige aktiviteter og interventioner, så vi kan evidensbasere og formelgøre måderne, hvorpå vi i vores systemer arbejder med, uddanner og behandler mennesker – store som små – på hver deres trin af livets bue, fra vuggestue til ældrepleje.

Alt skal tilsyneladende have et formål, ikke i betydningen den overordnede mening med tilværelsen og det at finde ud af, hvad det vil sige at være menneske, men i betydningen at vores aktiviteter skal måles og evalueres i

1 Jan Tønnesvang er professor ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet. Hans forskning centrerer sig om integrativ vitaliseringspsykologi i teori og praksis relateret til forskellige former for arbejde med mennesker.

2 Klaus B. Bærentsen er cand.psych., ph.d. og lektor ved Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.

detaljer, så vi kan forvise os om, at alle de små skridt i livet er sikre, så fejl på vores fodsti kan ryddes af vejen i en fart, og den lige vej kan genoprettes. Det målbare menneske er på en eller anden mærkelig måde blevet mantra i, hvad man kalder en nødvendighedens politik, der legitimeres med reference til det globaliserede velfærdskapløb.

Hvis der er et problem i dette, så består det i, at der ikke blot er tale om politisk og teknokratisk snak, men at snakken udmønter sig i en målbarhedsfiksering, der har konsekvenser for den måde, hvorpå vi nationalkulturelt (hvis man kan bruge dette ord) kommer til at tænke om, hvordan det så er at være menneske i denne komplekse verden: Det skal nok gå. Vi måler dig, når du går i skole – og vi starter nu, allerede mens du går i børnehave og vuggestue. Vi måler dig, når du har det svært, og så skal vi nok finde en diagnose til dig. Vi måler dig i dit arbejdsliv, i forhold til hvordan du på timeløn matcher en akkord, og om du holder rygepause eller blot pause. Vi måler, om vi overhovedet har brug for pauser. Vi måler også, om du er god til at være forbruger.

Det er måske på tide, at vi stiller os selv spørgsmålet: Hvad skal det til for? Hvor er det, vi skal hen? Og, set fra psykologiens side: Er vi gode nok til at installere kompleksitetsrespekt i vores måder at tænke, teoretisere, forske og praktisere faget på?

Spørgsmålet om, hvordan vi har eller skaber kompleksitetsrespekt og helhed i vores måder at tænke, teoretisere, forske og praktisere faget psykologi på, har dannet afsæt for vores invitation af artikler til dette temanummer af Psyke & Logos. Vi har ønsket at bringe artikler, der forholder sig kritisk til tendenser til partikularisering, ensidighed og konsekvensblindhed i teori, empiri og handlingsliv, men det har samtidig ikke været et ønske, at kritikken som sådan skal være det bærende element i temanummeret. Det, vi har ønsket at sætte på dagsordenen, er spørgsmål om, hvilke former for teori, forskning og praksis der er brug for, hvis man virkelig skal forstå og arbejde med de udfordringer, som mennesker med deres kompleksiteter skal forvalte i de komplekse verdener, de lever i.

Temanummeret består af både alment teoretiske, empiriske og praksisrettede artikler omkring, hvad det vil sige at leve og fungere i komplekse livssammenhænge skabt af forskellige omstændigheder. Hvordan forstår vi eksempelvis, hvad det vil sige at udvikle dannelse og kompetence til at leve i en kompleks verden? Hvordan forstår vi resiliens, mental robusthed og de udfordringer, man kan få i forbindelse med sine studieaktiviteter? Hvordan forstår vi, hvad diffuse funktionelle lidelser er? Og hvordan håndterer vi komplekse kliniske problemstillinger samt behandler mennesker, der skal genfinde deres liv efter en erhvervet hjerneskade? Hvilken betydning har personlighedstræk for, om man kan opnå succes i sit arbejdsliv? Og hvad vil det sige at have eller ikke have en fri vilje?

I åbningsartiklen, "PISA, tavs viden og pædagogiske standarder", diskuterer Klaus Nielsen og Jacob Klitmøller den begrænsede individualistiske for-

ståelse af viden som et entydigt og verbalt fænomen, der ligger bag den aktuelle “målrationalle tænkning”, som karakteriserer PISA-undersøgelserne, der udgør en central ramme for udviklingen af skolen i store dele af den vestlige verden. Denne opfattelse af viden er meget lig den forståelse af viden, som fra 1970’erne til 1990’erne var basis for initiativer til udvikling af “kunstig intelligens” (kendt som GOF AI – Good Old Fashioned Artificial Intelligence) baseret på computationel behandling af symboliseret viden. Disse initiativer døde, ikke mindst fordi alle erfaringer med praktisk anvendelse af systemerne viste, at denne forståelse af viden er fundamentalt fejlagtig. Det kan derfor forekomme noget ironisk, at forståelsen nu forsøges lagt til grund for udviklingen af menneskelig intelligens i folkeskolen. Artiklen fokuserer på nogle af de epistemologiske antagelser, der ligger til grund for PISA. På baggrund af Polanyis begreb om tavs viden argumenteres der for, at viden i realiteten er et langt bredere fænomen, som bl.a. omfatter “tavse” og diffuse aspekter som kunnen, redskaber og traditioner. Endelig viser Polanyis begreb om viden sig at være nyttigt i relation til at forstå nogle af de komplekse problemer, som uddannelsessystemet står over for i dag.

Diskussionstemaet om menneskelig udvikling og uddannelse fortsættes i artiklen “Hvad er uddannelse til for? Kvalificeret selvbestemmelse som grundlag og retning for pædagogik og undervisning”, som er skrevet af Jan Tønnesvang. Artiklen har som målsætning at bidrage til udvikling af et grundlag for en uddannelsestænkning, der kan imødekomme tidens kompetencekrav, samtidig med at der tænkes i helhed og dannelse omkring undervisning og pædagogik. Ved at indskrive kompetencebegrebet i en dannelses-tænkning løses nogle af de modsætninger, der karakteriserer den eksisterende uddannelsestænkning. Princippet om dobbeltsidige åbninger installeres i begrebet om kvalificeret selvbestemmelse, der indkredser fire grundformer af tilværelseskompetence, som gør det muligt for mennesker at realisere en funktions- og livsduelig tilværelse i mellemmenneskelige relationer, kultur og samfund. Der argumenteres for, at de fire kompetencer er gældende på tværs af kontekster, og at begrebet om kvalificeret selvbestemmelse dermed kan fungere som en metametodik for pædagogisk tænkning, praksis og didaktik på tværs af forskellige institutioner. Dette har relevans i en kompleks verden, hvor mennesker i deres dannelses- og uddannelsesprocesser møder forskellige fagligheder, og der kan være brug for en oversættelsesnøgle til at forstå de forskellige fagligheders bidrag til de deltagende menneskers udvikling som helhed. Endelig fremstilles en organisatorisk model for en uddannelses- og dannelses-tænkning med kvalificeret selvbestemmelse som grundlag og pejlemærke for sine aktiviteter.

I artiklen “Er det mig, der er problemet? – En virksomhedsteoretisk analyse af studiemæssige vanskeligheder” giver Louise Margrethe Pedersen og Martin Pors Knudsen et bud på en helhedsorienteret forståelse af studiemæssige vanskeligheder, som er relevant for rådgivningsarbejde i forhold til universitetsstuderende med en eller flere psykiske lidelser, der oplever vanske-

ligheder i deres studium. Der argumenteres i artiklen for, at disse studerende forsøger at håndtere en række bindinger, krav og muligheder på én gang, og at de studiemæssige vanskeligheder ikke kan reduceres til lineære effekter af diagnosticerede psykiske lidelser. Der formuleres i artiklen en helhedsorienteret forståelse baseret på virksomhedsteoretiske analyser og begreber. På baggrund af erfaringer med individuel studiestøtte i Aarhus Universitets team for pædagogisk-psykologisk uddannelsesrådgivning præsenteres endelig tre samtalemødelser til strukturering af studiestøttende samtaler med studerende, som retter sig mod at forstå vanskelighedernes komplekse systemkarakter og arbejde med dem i praksis.

I de forudgående artikler er der implicit lagt til grund, at mennesker agerer som frie aktører, der selvstændigt og i fællesskab forsøger at strukturere deres tilværelse og overvinde de forhindringer, som de måtte møde på deres vej. I artiklen "Illusioner om fri vilje – Neurovidenskabelige studier af fri vilje: En kritisk diskussion" af Jonas Borg Kjerkegaard & Klaus B. Bærentsen diskuteres de forsøg, der fra forskellige sider (f.eks. Benjamin Libet og andre) har været gjort for at bevise, at forestillingen om fri vilje er en illusion, og fri viljesmæssig handling umulig. I artiklen hævdes det, at det er en central antagelse i såvel filosofiske som folkepsykologiske begreber om fri vilje, at bevidste processer, beslutninger og intentioner kan have effekt på ens handlinger. Det påvises gennem analyse af resultater fra en række af de nævnte eksperimenter, at de ikke beviser, at bevidste beslutninger og intentioner er kausalt ineffektive. Endvidere vises det, at eksperimenternes resultater vedrører beslutninger og handlinger, hvor der ikke er nogen grund til at foretrække det ene resultat frem for det andet, og som derfor i filosofi og folkepsykologi betragtes som ligegyldige og uden betydning for spørgsmålet om fri vilje. Derimod, hævdes det videre i artiklen, er beslutningen om at deltage i eksperimenterne og følge de eksperimentelle instrukser betydningsfulde for deltagerne, og det ses, at deltageres bevidste intentioner er kausalt effektive i forhold til de efterfølgende handlingsforløb i eksperimenterne, idet de realiserer de eksperimentelle formål og instrukser. Analysen af eksperimenterne peger derfor på, at muligheden for "fri vilje" ikke skal findes i de isolerede motoriske hjerneceller inden for de sidste par hundrede millisekunder, før en bevægelse udføres, men derimod i de lange tidsrum og sociale interaktioner, som går forud. Reduktionen af frie viljeshandlinger til meningsløse spontane bevægelser er videnskabeligt set problematisk og bliver samfundsmæssigt set farlig, når en sensationslysten presse ivrigt rapporterer påstanden om, at fri vilje er videnskabeligt modbevist, og på den baggrund argumenterer for, at man ikke kan holde mennesker juridisk ansvarlige for deres gerninger.

Ligesom i artiklen om frie viljeshandlinger er der fokus på de neurale processer, som understøtter psykisk funktionalitet i artiklen om "Vitaliseringspsykologi i neurorehabilitering", der er skrevet af Lise Christensen. Artiklen har som mål at vise, hvordan vitaliseringspsykologi kan bidrage til at forstå

og arbejde konstruktivt med det psykiske underskud, som karakteriserer hjerneskaderamtes situation. Der argumenteres for, hvordan den vitaliseringspsykologiske tilgang med sin forståelse af menneskets almene psykologiske behov og psykologisk iltende omverdensforbindelser kan bidrage til den fortsatte udvikling af en helhedsorienteret rehabiliteringsindsats. De praktiske implikationer for rehabiliteringsindsatsen, som følger af de vitaliseringspsykologiske præmisser, diskuteres med anvendelse af en integrativ begrebsramme, der giver et helhedsorienteret grundlag for at tage hensyn til problemstillingens kompleksitet.

Mens den kausale årsagsrækkefølge trods alle kompleksiteter som oftest er nogenlunde entydig, når det gælder fysiske hjerneskader, og de psykiske effekter, som følger af dem, så er billedet langt mere kompliceret, når det gælder de funktionelle lidelser, der behandles i Peter la Cours artikel om "De funktionelle lidelser: sygdom, psyke og soma". Artiklen tager afsæt i den præmis, at forståelsen af funktionelle lidelser på alle måder er kompleks. Hverken terminologi, beskrivelser, diagnostiske klassifikationer eller forståelsen af forholdet mellem forskellige typer af årsager til sygdommene er simple. I artiklen præsenteres en række nutidige bud på sygdomsforståelser og sygdomsmodeller samt to meget forskellige psykologiske positioner vedrørende lidelserne. Det vises, at mange gængse sygdomsforklaringer må afskrives som følge af resultater fra nyere empirisk forskning, hvilket imidlertid ikke betyder, at der af sig selv dukker nye forståelser op til erstatning. I det praktiske behandlingsarbejde må man derfor lære at leve med den herskende uvished og de deraf følgende dilemmaer. Det hævdes i artiklen, at man på baggrund af den sundhedspsykologiske og den psykosomatiske traditions forståelser måske er i stand til at iværksætte psykologisk behandling, der er mere præcis og relevant over for den enkelte patient, end hvis man følger andre typer af forklaringer.

Mangfoldigheden af psykoterapeutiske teknikker og navngivne terapier, som står til rådighed for nutidige psykologer, rejser en række problemstillinger om valg af konkrete fremgangsmåder over for specifikke problemer. Dette tema behandles videre i artiklen om "Kvalificeret selvbestemmelse i klinisk psykologisk arbejde: et 'framework' til den integrative eklektiker", som er skrevet af Mia Skytte O'Toole og Jan Tønnesvang. Ifølge forfatterne hævder mange psykologer, at de arbejder eklektisk, idet de bruger forskellige terapeutiske teknikker fra diverse psykoterapeutiske hovedtraditioner. I artiklen rejses spørgsmålet om, på hvilken baggrund psykologen til- og fravælger bestemte tilgange og teknikker, og der præsenteres et navigations- og analyseredskab, som kan kvalificere koordineringen og valget af forskellige teknikker. Grundlaget for det præsenterede redskab er begrebet om kvalificeret selvbestemmelse, der indkredser nogle grundkompetencer, som ligger til grund for navigering i de materielle, sociale og personlige områder af tilværelsen, som terapierne retter sig mod. Artiklen argumenterer for det konstruktive i at have en kompetencevinkel på klinisk psykologisk arbejde og

giver nogle eksempler på modellens anvendelsesmuligheder i relation til caseformulering og netværksmøder.

Artiklen om “Resiliens i fremtiden? Integrative metateoretiske bidrag” af Ida Christiansen og Dion Sommer diskuterer, hvorledes moderne metateorier, som Dynamisk System Teori, Transaktionsteori og Probabilistisk Epigenese, kan forklare fænomenet resiliens. Det hævdes i artiklen, at disse teorier kan være særligt centrale for den fremtidige resiliensforskning. Disse metateoriens indbyrdes faglige forskelle og ligheder og deres integrative potentialer vurderes. Som resultat af diskussionen konkluderes det, at metateorierne kan bidrage med et teoretisk fundament for fremtidens resiliensforskning, idet de tilbyder nye måder at forstå fænomenet resiliens, f.eks. som et både intergenerationelt fænomen og et attractor mønster. Endelig fremføres det, at integrationen af metateorierne i forskningen kan føre til nyskabende tværvidenskabelige hypoteser om resiliens.

Fænomenet resiliens er også genstand for undersøgelse i artiklen om “Mental Robusthedstræning i Livgarden – et interventionsstudie vedrørende kampsoldaters psykologiske velbefindende”, som er skrevet af Eva Hertz. Baggrunden for artiklen er det forhold, at Danmark i løbet af de seneste 20 år har udsendt adskillige tusinde soldater på mission i udlandet, og at mange af disse har problemer med at tilpasse sig hverdagen efter udsendelse og oplever en række negative psykiske efterreaktioner. Det rapporterede pilotprojekt blev gennemført i et kompagni i Livgarden med det formål at undersøge, om det er muligt at forebygge mistrivsel ved styrkelse af den enkelte soldats mentale robusthed gennem et træningsprogram med baggrund i positiv psykologiske interventioner. I programmet indgik træning af kognitive færdigheder, selvregulering og indsigt i egne styrker. Projektets resultater viste, at den umiddelbare effekt af træningsprogrammet var positiv, idet der kunne ses et fald i antallet af kliniske symptomer, øget optimisme, øget evne til fleksibel tænkning og øget brug af konstruktive mestringsstrategier, og at disse effekter kunne ses en måned efter hjemkomst fra mission og ved en opfølgende måling seks måneder efter hjemkomst. Resultaterne bestyrker således hypotesen om, at det psykoedukative træningsprogram RTP kunne forebygge mistrivsel.

Den efterfølgende artikel om “Personlighed og jobsucces” af Troels Gottlieb & Jeppe Brændskov Klewe behandler spørgsmålet om, hvorvidt resultater fra personlighedstest kan forudsige jobsucces. Som indledning skitseres debatten om person-situation-forholdet, hvor nogle hævdede en fundamental skepsis vedrørende personlighedens eksistens. Personlighedsbegrebet overlevede dog denne kritik og anses stadig af mange som en relevant forskningsgenstand. Der er i vide kredse en begrebsmæssig konsensus om fem-faktormodellen, som er baseret på udvikling af metaanalytiske og korrektive validitetsgeneraliseringsmetoder. Forholdet mellem personlighed og jobsucces diskuteres herefter på grundlag af to metaanalyser fra begyndelsen af 1990’erne, og Robert Hogans perspektiver i forhold til indsamling, tolkning

og anvendelse af psykometriske data i en erhvervssammenhæng. Diskussionen fører frem til den konklusion, at der i bedste fald er en moderat sammenhæng mellem personlighed og jobsucces, og at sammenhængen varierer fra job til job. Det er derfor nødvendigt at benytte erhvervsrettede personlighedstest, der er baseret på en grundigt udarbejdet jobprofil, hvis man ønsker at opnå stærke korrelationer.

Den sidste temaartikel hedder "Ph.d. i en tangotid – en kvalitativ analyse af positioneringsmuligheder for eksternt finansierede ph.d.er" og er skrevet af Ida Weidner og Jan Norman. Artiklen diskuterer på basis af Davies og Harrés (1990) positioneringsteori og med inddragelse af Lyotards performativitetetsbegreb (1996) nogle af de almene dilemmaer, muligheder og konsekvenser, som den øgede eksterne finansiering af forskning fører med sig inden for humaniora og samfundsvidenskaberne, herunder psykologien, og hvorledes dette særligt får betydning for eksternt finansierede ph.d.-studerendes udfordringer og håndtering af deres ph.d.-arbejde. Det hævdes, at denne udvikling medfører, at disse videnskaber ikke længere defineres ud fra et sandhedskriterium, men bliver del af en performativitetsskulptur, når forskning i stigende grad bliver eksternt finansieret.

Under strengen bringer vi en afskedsforelæsning af Lars Hem, der gennem en menneskealder har været ansat som lektor ved Psykologisk Institut i Aarhus. Forelæsningen bærer titlen "Drømme som almenpsykologisk fænomen – glimt fra en erkendelsesrejse". Der argumenteres først for, at opdagelsen af REM-søvn og dens egenskaber modbeviser centrale elementer i Freuds argumenter for drømmenes meningsfuldhed. Dernæst præsenteres Niels Engelstedts teori om REM-søvn som et vigtigt udviklingstrin i pattedyrenes evolution, og implikationer for en teori om drømme behandles. Endelig beskrives Evan og Newtons opfattelse af drømme som en mekanisme til at holde den menneskelige hjerne fuldt funktionel som et biologisk informationsbehandlingssystem. Det konkluderes, at Engelstedts teori om REM-søvn og Evans og Newtons teori om drømmes kognitive funktion kan anses for at udgøre et tilstrækkeligt videnskabeligt grundlag for de fleste aspekter ved brugen af drømme i moderne psykoterapi.

Tilbage står kun at ønske god fornøjelse med læsning af artiklerne!